

Magyar szellemtörténet

Miskolczy Ambrus: *Szellem és nemzet (Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról.)* Napvilág Kiadó, Budapest, 2001.

Az utóbbi években örvendetesen megszorodott azon könyvek, tanulmányok száma, melyek a két világháború közötti szellemi élet legfontosabb és legizgalmasabb irányzatát, a szellemtörténetet új szempontból közelítik meg. Az ötvenes-hatvanas évek durva támadásai és démonizálása után ugyanis még a hetvenes-nyolcvanas években is meglehetősen tartózkodóan interpretáltak az irányzatot, nem teljesen mentesen a politikai melléklézőngéktől. Újabbban figyelemreméltó kísérletek történnek arra, hogy – megszabadulva a Horthy-korszakkal való összekapcsolás nyűgétől – az irányzatot, alapvetően megértő módon, pozitív elemeit kiemelve analizálják, vagy mutassák be egyes részproblémáit, s eközben számos eddig elfeledett, kevésbé számon tartott portrét és életművet fedezhetünk fel. Miskolczy Ambrus könyve a szellemtörténeti örökség újrafelfedezői közé tartozik.

A könyv apropóját a Szekfű Gyula által szerkesztett kötet, a „Mi a magyar” (1939) tanulmányainak elemzése adta. Miskolczy e tárgykorban korábban is publikált rész tanulmányokat,¹ s miként ez az egyes szövegek összevetéséből kiderül, fokozatosan bontja ki az egyes tanulmányok szerzőinek portréját. Módszere egyfajta prozopográfia-nak is felfogható. De természetesen nem vállalkozik az összes szerző bemutatására, hanem elsősorban az alcímben megjelölt szerzőkre, Szekfű Gyulára, Babits Mihályra, Eckhardt Sándorra és Zolnai Bélára össz-

pontosít. Érintőlegesen kitér Farkas Gyula, Gerevich Tibor és Kerecsényi Dezső munkáira is. Miskolczy mindenekelőtt a kötet keletkezésének körülményeit és az előzményeit vizsgálja, különös tekintettel Eckhardt Sándor „A francia szellem” és Zolnai Béla „A magyar biedermeier” című, a harmincas évek végén készült könyveire. Már itt is érvényesül Miskolczy alapvető módszere: nagy filológiai apparátust mozgósít, felhasználja a hagyatékban fennmaradt levelezéseket, a megjelent művek fogalmazási vázlatait, a szerzők kisebb hírlapi cikkeit, a korabeli és későbbi értelmezéseket. Egyik leginkább invenciózus forrása azonban a szerzők (főként Zolnai Béla) könyvtárának a felhasználása, melynek során bemutatja, hogy az irodalmár mit tartott fontosnak az általa olvasott műben, azaz mit húzott alá, milyen lapszéli jegyzeteket, kommentárt írt. Mindezzel Miskolczy szinte a könyv tulajdonosának szemével/szemüvegével újraolvastatja, újraértelmezi az eredeti művet. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez a dekonstruáló-rekonstruáló művelet nem minden esetben hozza meg az eredményét. A szerző az aláhúzásokból nem mindig tud következtetéseket levonni – így ez a művelet többször öncélúvá válik, s nem segítik az értelmező áttekintést a szövegbe beszúrt, Miskolczy által rendkívül kedvelt – kapcsos, szögletes – zárójelek sem.

A kötet keletkezési körülményeiben Miskolczy – az említettek mellett – rámutat Horváth János szerepére is, helyesebben arra, hogy ő miért nem vett részt a munkálatokban, jóllehet Szekfűvel ekkor is jó barátságban volt, s alapvetően osztotta a szerkesztő, illetve a többi tanulmányíró szellemiségét.

A könyv gerincét – erről azonban még lesz szó – alapvetően Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla tanulmányainak elemzése adja. Ezután Miskolczy néhány adalékkal szolgál – ismét csak – Eckhardt Sándor és Zolnai Béla ta-

¹ Legfontosabb ezek közül: Miskolczy Ambrus: „Mi a magyar?” (Nemzetkarakterológia és nemzeti mitológia választóján.) Századok, 1998. 6. sz. 1263–1304. (a továbbiakban: Miskolczy 1998.)

nulmányainak megvilágításához. Ebből különösen kiemelkedik Zolnainak apjával, Zolnai Gyulával szembeni, a nyelvi purizmus kérdésében 1943-ban folytatott küzdelme, ami rámutat a szellem-történeti pozíció különösen előnyös oldalaira is. Tudniillik a Szent István-i államot és Kazinczyt Ferenc törekvéseit tekintette követendő eszméjének, melynek következtében nem zárkózott el az idegenek, a külföld elől, s fő céljának nem a nemzeti-faji egyéniség megőrzését, hanem éppen annak szellemivé, általános emberivé tételét, az európai értékekkel való gazdagítását tűzte ki. Könyvének epilógusában a szellem-történet 1945 utáni hányattatásáról ír, ismét csak Zolnai Béla olvasmányélményei és azokhoz fűzött jegyzetei alapján.

Joggal vetődik fel a kérdés: miért tartja fontosnak Miskolczy a „Mi a magyar?”-t, illetve az általa középpontba helyezett szerzőket és tanulmányokat?

Végső konklúzióját a szerző igazából nem fogalmazza meg, mégis arra következtethetünk, hogy – úgy véli – az általa nagyra értékelt szellem-történet jegyében született könyv a magyar reformkonzervativizmus hattýúdala. Fő érdeme, hogy bár megjelennek benne itt-ott a fajisággal, faji szempontokkal kacérkodó gondolatok, mivel a nemzetet alapvetően szellemi és történelmi képződményként mutatja be tartja, alapvetően humanisztikus, az általános emberit középpontba állító szemléletet képvisel. Ezzel pedig, jóllehet módszertani szempontból kérdéses a korszerűsége, szembeszáll a politikai vonatkozásban korszerűnek tekintett faji gondolattal.

„A »Mi a magyar?« a magyar reformkonzervativizmus hattýúdala” – olvashatjuk Miskolczy 1998-as tanulmányában, mely jelen könyvének egyfajta summázataként is értelmezhető. „Van benne valami mélyen lehangoló, ami a kérdés és a válaszkényszer monotóniájából fakad. És még az egészet áthatja az egzisztenciális szorongás és a rossz közérzet. Könyvnek rossz, de kordokumentumnak nagyszerű. Fel lehet róni neki a korszerűségért való lelkesedés hiányát? De a korszerűség éppen az emberi tömegpusztítás és önmegsemmisítés szol-

gátatában állt. Nincs igazán pozitív utópia benne, de ez is csak józanságra vall. Az pedig még inkább, hogy a fajról szólvá inkább a 19. századi diskurzushoz kapcsolódik, amelyben a faj primitív és beteljes törzs, miközben a modern és korszerű rasszizmussal a szemantikai cinkosságot gondosan kerülték.”²

Mindezzel nagyjából egyet is érthetünk. Kevésbé lehet azonban egyetérteni azzal, hogy Miskolczy nem egyenlő mércével méri a kötet szerzőit és szerkesztőjét. Miközben ugyanis alapvetően pozitívnak tekinti Eckhardt Sándor és főleg Zolnai Béla felfogását, jóval kritikusabb Szekfű Gyulával szemben. Jóllehet a két kitűnő irodalmár és nyelvész sokkal közelebbi szemléleti rokonságban áll Szekfűvel, mint azt Miskolczy véli – ezért is kerülhettek be írásaik a kötetbe. Világosan bizonyítja ezt Zolnai Béla „A magyar stílus” című tanulmányának elemzése, melyből Miskolczy szerint azért maradtak ki bizonyos részek, mert ellenkeztek Szekfű anti-liberális felfogásával. Az alábbi, Zolnai Béla által írt szövegrész kimaradása, melyben Zolnai a magyar nyelv és kultúra poliglott voltát és a Szent István-i szellemiséghez való kötődését bizonyítja (s melyet Miskolczy szintén Zolnai kéziratos hagyatékából rekonstruál – és itt sikerül valóban értelmeznie is), világosan alátámasztja ezt: „A nemzetnek az a része, amelyik hivatva volt a vulgáris nyelvet európai színvonalra emelni, kétnyelvű gondolatvilágban élt, ha ugyan nem háromban, mert a polgárság kialakulásával a németiség is számot tartott a magyar, nemzeti anyanyelvünk ápolására. Soknyelvű *szentistváni* országunkban, a nyugati germánosság és a déli törökség ütközői között szinte csodaszámba megy, hogy nyelvünk uralkodó jellegre tudott emelkedni... Vegyük hozzá a magyar nép évezredes liberalizmusát az idegenekkel szemben: az erdélyi szászok, a szepesiek zárt nyelvegységüket megőrizték a középkor óta; a tizennyolcadik század elzási-francia telepesei néhány évized alatt elnémetesedtek; az ország fővárosától néhány kilométernyire ma is svábul, rácul prédikálnak... a magyar-

² Miskolczy 1998. 1300.

országi német irodalom bibliográfiája több kötetre terjed. A nyelvére büszke, lelki sajátosságait féltve őrző magyar – a legpoliglottabb kultúrájú.” (158–159. o.)

De hiszen Szekfű Gyula – utalhatunk itt a középkori magyar nemzetiségi politikával kapcsolatos tanulmányaira, illetve például a Mályusz Elemérrel kapcsolatos vitájára – éppen ezt mondja, s ez ráadásul Miskolczy szerint is a „Mi a magyar?” című kötet végső üzenete. Azaz szó sem lehet a liberális Zolnai és az antiliberális Szekfű szembeállításáról, hiszen mondanivalójuk közös tőből fakad, amit egyébként frazeológiaiuk hasonlósága is alátámaszt. (Például az, hogy az idegenekkel szembeni toleranciát a Szent István-i államból, az Intelmekből gyökereztetik.) Ezzel szemben Szabó Dezső, Németh László vagy Mályusz Elemér, de Zolnai Béla édesapja (általában a turanisták, akiket mindketten alapvető ellenségüknek tekintettek – s ezt Zolnai esetében Miskolczy kitűnően dokumentálja) az egynyelvű országra esküdtek, s fő problémájuk valóban a nyelvi, népi jelleg, a faji egység és a kulturális identitás megőrzését, a disszimilációt tartották. A törésvonalak tehát alapvetően itt húzódtak, s ebben Zolnai és Szekfű azonos vártán volt, hasonlóképp a kötet többi protagonistája: Eckhardt Sándor, Babits Mihály, de Gerevich Tibor vagy Kerecsényi Dezső is. Szekfű a szóban forgó szövegrészt, meglehet azért hagyta ki, mert a poliglott jelleget Zolnai a liberalizmusból eredezteti. Mint a „Három nemzedék”-kel kapcsolatos viták óta tudjuk, Szekfű a liberalizmust nem ideális, hanem történeti alakjából próbálta felgöngyöltetni – ami nem sikerült neki minden ponton. Ez pedig magyar földön a nemességgel kapcsolódott össze, amely a nem magyar nemzetiségekkel szemben éppen nem mindig volt türelmes. Az idegenekkel szembeni türelmet Szekfű alapvetően a keresztény természetjogból származtatta.

Hogy Miskolczyt Szekfűvel szemben valóban némi elfogultság vezeti, azt világosan alátámasztja a 141. oldalon található összegzés. Itt Szekfű nemzetfogalmát summazóva kritikusan jegyzi meg, hogy a történet-sz-ideológus szerint a nemzet nem a tár-

sadalmi szerződés elvén alapul – azaz nem a polgárok szabad szövetsége –, hanem főként a történeti hagyományok közösségén, s faji szempontokat is magában foglal: „A jogok és köteleességek kölcsönösségén, a társadalmi szerződésre épülő szabadelvű nemzetfelfogás ellenében a történeti hagyományokban gyökerező nemzet maradt Szekfű eszménye. A nemzet számára történeti képződmény, amelyet a hagyományok ereje kapcsol össze. A nemzet számára nem a társadalom: szabad állampolgárok szabad szövetkezése, hanem közösség, mint a család, szerves fejlődés folyamata: faj, de nem a szó ’modern’ fajelméleti értelmében.”

Itt azonban részint nem kapunk választ arra a kérdésre, hogy akkor mi a faj Szekfű szerint; másrészt Miskolczynak illett volna rámutatni, hogy Szekfű – főként az „Állam és nemzet” című kötetben – a francia nemzetfogalmat azért nem tartja alkalmazhatónak Kelet-Közép-Európa térségeiben, mert itt állam és nemzet nem esnek egybe. Amikor ugyanis a Miskolczy által optimálisnak tartott népszuverenitás elve került előtérbe, az erre a nemzetfogalomra épített politika az elnyomás képviselője lett, amennyiben asszimilációra, állam és nemzet határainak egybefűzésére törekedett. Lehet, hogy a Szekfűék által optimálisnak tartott Szent István-i államfogalom sem megoldás a problémára, de erre utalni, ezt elemezni kell, hiszen éppen ez az összekötő kapocs Szekfű és például Zolnai Béla között.

A jelen sorok írója nem kíván mindenképpen Szekfű advocatusa lenni, s mentgetni felfogásának esetleges gyengeségeit vagy ellentmondásait. Ugyanakkor azt tartja, hogy ideje lenne már megszabadulni az ötvenes-hatvanas évek felfogásától, mely sajnos máig érvényesül, miszerint „normális” történeti tanulmány csak a Szekfűvel való leszámolással, a tőle való elhatárolódással indíthat. Úgy tűnik, Miskolczy is jelentős mértékben ebbe a hibába esett, amire ékes bizonyíték, hogy Szekfű antiliberalizmusát bizonyítva szelektált antiszemitizmusáról beszél, holott például Marczali Henrik Szekfűt még a „Három nemzedék” idején sem tartja semmilyen mértékben antiszemitának, pedig ő ugyancsak kemény

szavakkal utasítja el egykori tanítványának koncepcióját. Ugyanakkor Eckhardt Sándor és Zolnai Béla húszas évek eleji egyértelműen zsidóellenes cikkeit Miskolcgy egyszerű tollhibának minősíti.

Végső összegzésünk persze mégiscsak az, hogy Miskolcgy – főként a szellemtörténettel kapcsolatos kutatások jelenlegi állapotában – kitűnő könyvet írt a szóban forgó témakörrel. Ehhez hozzájárul a bevezetőben kifejtett felfogása is, miszerint – nem lévén a korszak kutatója – nem törekszik a szellemtörténet s a szerzők átfogó jellemzésére és analizésére, csupán a kérdéskör egyes részproblémáihoz kíván az olvasás és kutatás közben felvetődött reflexióival közelebb férkőzni. Ennél könyve azonban lényegesen többet nyújt, s különösen filológiai gazdagságával és alaposágával a szellemtörténet, illetve a kötetben szereplő szerzők portréját

számtalan eddig ismeretlen adalékkal világítja meg. További példaként erre említhetjük Thienemann Tivadarnak a nyolcvanas évek elején készült s az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött visszaemlékezését a szellemtörténetről. Vagy a szellemtörténetek elleni 1945 utáni hírlapi és folyóiratbeli támadások feldolgozását, illetve Zolnai Bélának az ezekre adott, kéziratgyűjteményében található több mint száz oldal terjedelmű válaszát, s a példákat még hosszasan sorolhatnánk. Mindez remélhetőleg a szerzőt, valamint a kérdéskör kutatóit is a szellemtörténettel való további behatóbb elemzésre és egy átfogóbb kép kialakítására ösztönzi.

Erős Vilmos